

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Levâmiu'l-Ukûl ve Hadis Şerh Geleneğindeki Yeri

Abdulvahap ÖZSOY*

Özet

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, günümüz Türkiye'sinin manevi dokusunu inşa eden önemli dinamiklerden birisidir. Yaşadığı dönemde ve sonrasında başta Türkiye olmak üzere, bütün dünyayı etkilemiş ve bu etkisi günümüzde de devam etmektedir. Onun ön plana çıkardığı din anlayışı, hadis ve tasavvufun birlikteliğine dayanan bir yaklaşım olarak tezahür etmektedir. Bu yaklaşım tarzının somut göstergesi de derlemiş olduğu Ramûzu'l-Ahâdis isimli eseri ve bunun şerhi olarak kaleme alınan Levâmiu'l-ukûl isimli şerh çalışmasıdır.

Bu çalışmada Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Levâmiu'l-ukûl isimli eserinin hadis şerh geleneğindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Hadis Şerh Faaliyetinin Doğuşu ve Gelişimi

Hadis ilminin gerek geçmişte, gerekse günümüzde en temel iki uğraş alanı bulunmaktadır. Bunlar hadislerin sübût ve delâlet problemidir. Hadis usulü, hadislerin sübût problemine yoğunlaşmış ve kabul ve red açısından hadislerin ele alındığı temel ilmî disiplin olarak temayüz etmiştir.¹

Hadisleri anlama faaliyeti, diğer bir ifade ile hadislerin delâlet problemi ise; erken dönemlerde ilk olarak kelimelerin anlamı üzerine yoğunlaşmaya sebep olmuştur. Bunun neticesinde garîbu'l-hadîs edebiyatının önemli eserleri ortaya çıkmıştır.²

Diğer taraftan hadis anlama faaliyetlerinin yapıldığı bir başka alan ise fıkıhtır. Zira fakihler hadislerin hayata aktarımı problemiyle yüz yüze kalan kişilerdir. Onların eserlerinde ve fetvalarında hadisleri anlama çabasına şahit olunmaktadır. Bu çerçevede Şâfiî'nin (ö.204/819) fıkha mesnet teşkil eden hadislerin cem ve te'vîlini yaptığı ihtilâfu'l-hadîs adlı eseri zikre değerdir.³

Hadis şerh faaliyetinin doğuş ve gelişim seyri ele alındığı çalışmalarda⁴ ilk olarak hadis ve anlama faaliyeti üzerinde durularak, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden “zengin içerikli şerhler” diye tabir edilen, bu alanın zirve eserlerinin oluşumuna kadar geçen aşamalar ele alınmıştır. Buna göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatta olduğu dönemde hadislerin anlaşılmasına dair kayda değer bir sıkıntı oluşmamıştır. Zira insanlar/sahabe nesli yaşanan olaylarla ilgili olarak Hz. Peygamber'e müracaat etmekteydi. Hadislerin, yorumlama faaliyetinin nesnesi olması için yazılı malzemeye dönüşmesi beklenmektedir.⁵

Hz. Peygamber döneminde hadislerin delâlet açısından ele alınmasındaki temel saik insanların/sahabe neslinin, hayatlarını nebevî ilkeler çerçevesinde şekillendirmek istemesidir.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Hadis usulü tanımları için bkz. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul, 2012, s.15-17; Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul, 2012, s.47-48.

2 Bkz. Dölek, Adem, *Garîbul-Hadis Edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdâdî'nin el-Mücerred fi Garîbil-Hadîs İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1996; Akgül, Yusuf, *Edebî Tür Olarak Garibu'l-Hadis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İFAV. Yay., İstanbul, 2009, s.180 vd. krş. Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 272 vd.

3 Bkz. Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Sûfileri ve Hadis*, Gelenek Yay., İstanbul, 2010, s. 73.

4 Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği, Doğuşu, Gelişim ve Dönüşümü*, TDV. Yay., Ankara, 2011.

5 Türcan, s. 19-20

Diğer bir ifade ile bu zaman diliminde hadislere olan ilgi 'anlama' ve hayatı buna göre düzenleme gayesine matuf idi.⁶

Hadisleri anlama faaliyetinin bir neticesi olan hadis şerhleri bu ameliyenin sistemleşmiş bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Bununla birlikte ilk şerh çalışmaları vücud bulanma kadarki dönemde, hadisleri anlama faaliyeti farklı amaç ve gayelere matuf olarak ortaya çıkmıştır. Şerh edebiyatı diye ifade edilecek sistemli hadis anlama çalışmalarından önceki dönemdeki hadis anlama faaliyetlerinin temel yaklaşım tarzları şu şekilde özetlenebilir:

1. Hadislerden fikhî istinbatta bulunmak
2. İki hadis arasındaki tearuzu gidermek
3. Âyet ve hadîs arasında var olan tearuzu gidermek
4. Bir hadiste söz konusu olan müşkili gidermek
5. Bir hadiste söz konusu olan garîb kelimeyi izah etmek⁷.

Hadis anlama faaliyeti, diğer birçok ilimde olduğu gibi, belli bir zaman sonra müstakil bir ilmi disipline dönüşerek hadis şerhçiliğinin doğuşunu temin etmiştir. Bu geleneğin bir parçası olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî hazretlerinin Levâmiu'l-Ukûl isimli eserinin ilgili gelecekteki konumunun tespit edilebilmesi için, hadis şerhlerinin kısımları hakkında kısa bilgi vermek faydalı olacaktır.

2. Hadis Şerhlerinin Kısımları

a. Fikhî Şerhler

Erken dönemde ortaya çıkan şerhlerin çoğunluğunun fikhî amaçlarla kaleme alındığı söylenebilir. Günümüze ulaşmış en eski hadis şerhlerinden birisi olan Hattâbî'nin (ö.388/998) Meâlimu's-Sünen isimli şerhinin yazılış gayesi müellif tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

"Zamanımızda ilim ehlinin ikiye parçalandığını, Ashâb-ı hadîs ve eser, Ehli Fıkıh ve nazar olmak üzere iki gruba ayrıldığını gördüm. Bunlar birbirine muhtaçtır ve hedefledikleri gaye ve arzularına ulaşmada birbirlerinden müstağni değildirler. Çünkü hadis bir binanın kökünü oluşturan temel mesabesindedir. Fıkıh ise bu kökün dalları mesabesinde olan duvarlardır. Bir temel ve esas üzerine konulmayan yapılar çöker. Yapısız, mamur olmayan her temel ise çukur ve harabedir"⁸.

Hattâbî, daha sonra ehli hadisin çoğunlukla rivayete yoğunlaştığını, amaçlarının hadislerin farklı tariklerini bir araya getirmek, genellikle uydurma olan şaz ve garip hadisleri tespit etmek olduğunu ifade etmektedir. Değerlendirmelerine devamla; ashab-ı hadis sadece hadislerin şekilsel boyutlarıyla ilgilenmesini yaparak, onların eksik yönlerine işaret etmektedir. Diğer taraftan ehli fıkıh ve nazar olarak tavsif ettiği kişileri ise hadisin sahihini sakiminden ayırt edemeyecek derecede hadis bilgilerinin kıt olmasından bahsederek, onların da bu yöndeki eksikliklerine göndermede bulunmaktadır⁹.

Hattâbî, mezkûr eserini bu iki fırkanın eksiklerini gidermek amacıyla kaleme almış ve nihayetinde ortaya fıkıh merkezli bir hadis şerhi çıkmıştır.¹⁰

6 Türcan, s. 19.

7 Köktaş, s. 74.

8 Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Tashih: Muhammed Râğib ed-Debbâü, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, Tsz., I, 3; Türcan, s. 61.

9 Hattâbî, I, 3-4; Türcan, s. 61-62.

10 Türcan, s.62.

Erken dönemde yazılan şerhlerin oldukça önemli bir bölümü Muvatta şerhidir. Belki de ilk hadis şerhleri Muvatta şerhleridir, denilebilir. Zira günümüze ulaşmamış olsa bile, kaynaklarda Hicri 239 vefatlı Ebû Mervân Abdulmelik b. Habîb el-Endelûsî'ye ait *Tefsîru Muvatta, Şerhu Câmiî'l-Muvatta* isimli Muvatta şerhinden bahsedilmektedir.¹¹

Bu durum tabii karşılanmalıdır. Zira İmam Mâlik'in Muvatta isimli eseri bir mezhep kitabıdır. Malikiliğin en temel kaynağı olması hasebiyle Endülüs bölgesinde ortaya çıkan yeni gelişmeler neticesinde verilecek fetvalara mesnet teşkil etmesi açısından, içindeki hadislerin şerh edilmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Muvatta'yı esas alan şerh geleneği daha sonraki dönemlerde hızla devam etmiş ve İbn Abdilberr (ö.463/1070) ile altın çağını yaşamıştır.¹²

b. İsnad ve Rical Değerlendirme Ağırlıklı Şerhler

Türcan bu tür şerhlere örnek olarak İbn Abdilberr tarafından Muvatta üzerine yapılan üç şerhten birisi olan *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* isimli eserine işaret etmektedir.¹³

Bu tür eserlerin temel amaç ve yapısal özelliklerine yakından bakıldığında, ağırlık noktasının isnad olduğu anlaşılmaktadır. Temhîd'de isnadla birlikte fıkha da yer verildiği görülmektedir.¹⁴

c. Zengin İçerikli Şerhler

Nevevî'nin (ö.676/1277) Müslim şerhine kadarki şerh çalışmalarının genel özelliği fikhî yönlerini ağırlıklı olmasıdır. Ancak Nevevî ile birlikte şerh çalışmaları tekamül dönemine girmiş ve fikhî yaklaşım tarzlarını da içine alan, ancak çok daha kapsamlı bir ilmi hüviyete bürünmüştür. Bu yaklaşım tarzının, özellikle 40 hadis şerhi şeklinde cereyan eden tasavvufî hadis şerhlerine yansımadağı ifade edilebilir.¹⁵

Nevevî sonrası kaleme alınan şerhlerin çoğunluğunun, hadislere yaklaşım tarzlarına bakıldığında zengin içerikli şerhler olarak tavsif edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Zira bu çalışmalarda fikhî temel bir yaklaşım olarak varlığını sürdürmüşse de fikhî olmayan veya fikhî bir amaca hizmet etmeyen pek çok değerlendirmeye yer verilmiştir.¹⁶

d. Tasavvufî Şerhler

Zühd, takva ve âbidlikleri ile temayüz etmiş olan zahid-sufilerin çoğunun ilk asırlarda hadis ilmiyle meşgul oldukları ifade edilebilir. Nitekim Sülemî'nin (ö.412/1021) *Tabakâtu's-sufiyye* isimli eserinde hicrî II. asırdan itibaren yaşayan sufilerin %68'inin hadisle meşgul oldukları anlaşılmaktadır.¹⁷

Ancak h. II. asırda yaşamış zâhid-sûfilerin hadis rivayetine karşı olumsuz bir tavır içerisinde olduğu da gözlemlenmektedir. Onların bu tavrı hadise karşı değildir. Daha çok hadis riva-

11 Kurt, Ali Vasfî, *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî*, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s. 152. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz., II, 1908; Türcan, s. 48. Ebû Mervân'a nisbet edilen garîbu'l-hadis tarzında bir eserden de bahsedilmektedir (el-Kannûcî, Sıddîk b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulûmi'l-Vesî'i'l-Merkûm fi Beyâni Ahvâlil'-Ulûm*, tah. Abdülcebbar Zekkâr, Beyrut, 1978, II, 389).

12 Bkz. Kurt, s. 292; Leys Suud Casim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DîA.*, İstanbul, 1991, XIX, 267-272.

13 Türcan, s. 144.

14 Türcan, s. 159.

15 Bkz. Yılmaz, H.Kamil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İFAV. Yay., İstanbul, 1990, s. 33 vd.

16 Türcan, s. 197.

17 Yılmaz, s. 33. Bilal Saklan ise H.IV. asırda sûfi-zâhid ve âbid olup da hadis ilmiyle az da olsa ilgilenen veya muhaddis olduğu halde, aynı zamanda zâhid ve sûfi olan 161 isim tespit etmiştir. Bkz. Bilal Saklan, *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis-Sûfîler veya Sûfi-Muhaddisler*, s.23-188'den naklen Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., Ankara, 2000, s. 29.

yeti neticesinde oluşması muhtemel nefsanî kusurlardan uzak durmak için hadis rivayetine mesafeli yaklaşıtları görülmektedir.¹⁸

Mutasavvıflar hadis rivayetine erken dönemlerde mesafeli yaklaşmakla birlikte, hadis şerhinden bigâne kalmamışlardır. Günümüze ulaşan en eski hadis şerhi olarak kabul edilebilecek Hâkim Tirmizî'nin (ö.320/932) *Nevâdiru'l-Usûl* isimli eseri tasavvufi mahiyette bir hadis şerhi çalışmasıdır. Hâkim Tirmizî'den günümüze kadar onlarca tasavvufi hadis şerhi yapılmış ve bunlar üzerine Türkiye'de bir de müstakil akademik çalışma yapılmıştır¹⁹.

3. Levâmi'ul-Ukûl'un Şerh Geleneğindeki Yeri

a. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hazretlerinin Yaşadığı Dönem Hadis-Tasavvuf Münasebeti

Gümüşhanevî, zahiri ilimlerin tahsiline önem veren bir mutasavvıf olarak ön plana çıkmaktadır. Tasavvufi faaliyetlerin sağlıklı olarak yürütülmesinde çok önemli bir yere sahip olan halifelerini seçerken ilmi ehliyete büyük önem vermiştir. İlimin yaygınlaşması için bir seferberlik başlatmış, toplanan paralarla matbaa kurduştur. Ayrıca Bayburt, Rize, Of ve İstanbul'da bu paralarla dört büyük kütüphane kurduğu kaydedilmektedir.²⁰

Gümüşhanevî hazretleri tekkelerde görülen yozlaşmaya karşı çıkmıştır. Dini ilimlerin tahsiline büyük önem vererek tekkesinde hadis okutmaya önem vermiş, burayı bir dâru'l-hadîs gibi kullanmıştır²¹. Bu özelliği sebebiyle "muhaddisu'r-rûm" lakabı ile nitelenmiştir. el-Kevserî (ö.1370/1951) de hadis ilmine olan vukufiyeti ve hizmeti sebebiyle bu lakabı hakkettiğini ifade etmiştir.²²

Dolayısıyla onun hareketinin de gerileme dönemine girmiş bir İslam dünyası için tasavvuf-hadis merkezli bir ihya projesi olduğu söylenebilir.

Bu yaklaşım tarzı yaşadığı dönemin sufi anlayışına paralel bir yapı arz etmektedir. Zira 18.yy. sufizmi hadis ağırlıklıdır. Bu dönemdeki sufiler "fena fillah" yani, Allah'ın varlığında kendi varlığını yok etmekten ziyade, bireysel kimliğin Peygamber'in (s.a.s) ruhuyla uyumluluğu, diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanmayı kendilerine hedef seçmişlerdir.²³ Hint bölgesinde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1175/1762) ihya projesinde de temelde tasavvuf yer almaktadır. Aynı şekilde Libya'da ortaya çıkan Senûsî hareketi de aslında örgütlenmiş bir tarikattır.²⁴

18. yy.'daki bu yaklaşım muhtemelen 17. Yüzyılın büyük mutasavvıfı İmam Rabbânî'nin (ö.1033/1624) etkisi çerçevesinde şekillenmiş olmalıdır. Zira İmam Rabbânî, yaşadığı dönemdeki bid'at fikirleri ve batıl tasavvufî anlayışla mücadele ederek, asıl olanın şeriat olduğunu, tasavvufun şeriattan gayri bir şey olmadığını ifade etmiştir. Ona göre esas olan Hz. Peygamber'e tabi olmaktır, riyazetle elde edilen ilham ve keşf gibi bilgiler zannî iken yakîni bilgi kaynağının sadece vahiydir. Halifelerine özellikle Buhârî ve mişkâtü'l-mesâbih okuma ve okutmalarını tavsiye etmiştir.²⁵

18 Bkz. Yıldırım, s. 29-33

19 Yılmaz, s. 33-111.

20 Gündüz, İrfan, "Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin", *DİA*, XIV, 276.

21 Gündüz, XIV, 276-277.

22 el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *İrğâmu'l-Merîd fî Şerhi'n-Nuzumi'l-Atîd*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, Tsz., s.75.

23 Voll, *İslam, Süreklilik ve Değişim*, s. 62'den naklen Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılma ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yayınları, Ankara, 2011, s. 95.

24 Bkz. Fazlurrahman, "İslam'da İhya ve Islahat Hareketleri", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Çev. Turan Koç, Hikmet Yay., İstanbul, 1989, IV. 183 vd.

25 Ayrıntılı bilgi için bkz.Cebecioğlu, Ethem, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999.

b. *Levâmiu'l-Ukûl*'un Şerh Geleneğindeki Yeri

Gümüşhanevî, eserini anlatırken *Levâmiu'l-ukûl* olarak isimlendirilen şerhin diğer şerhlerden farklı olduğunu, hakikatlerin sırlarının toplandığı, Arapça kaidelerin, edebiyatın, dini ve dünyevî ilimlerin, ahlakın, fırka-i naciyenin akidesinin bulunduğu bir şerh olduğunu ifade etmektedir. Şerhin, lügat manasını açıklayan, manadaki kapalılığı gideren, sırları ibraz eden, cevheri yayan, sözdeki büyüü beyan eden, her araştırmacının ihtiyaç hissettiği bir şerh olduğunu belirterek, eserinin, eksik yönlerine işaret ettiği diğer şerhlerden farklı olduğunu kaydetmektedir.²⁶

Râmuzu'l-Ahâdis'te kaydedilen kısa, veciz, cevâmiu'l-kelîm tarzındaki hadisler kimi zaman uzun uzadıya, kimi zaman ise kısaca şerh edilmiştir.

Eserde 7103 hadis yer almaktadır. Bunlardan 6402'si kavli ve fiili merfu rivayetlerden 701'i hilye ve şemâil'e dair nakillerden oluşmaktadır²⁷.

Kitapta günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde muhtasar, veciz ifadeli hadisleri seçen Gümüşhanevî bunların dinin temel esaslarını ihtiva etmesine, te'vile ihtiyaç duyulmayacak derecede açık olmasına özen göstermiştir²⁸.

Müellif, *Levâmiu'l-ukûl*'un esas aldığı *Râmuzu'l-ehadîs*'i hac yolculuğu sırasında Medine'de ve üç yılı aşkın kaldığı Kahire'de yüzlerce kişiye okuttuğu, onlara rivayet icazeti verdiği, birkaç kişiyi hilafet ve irşadla görevlendirdiği için eser Arap dünyasında da yaygın biçimde okunmuştur. Eser, toplumu hadisle eğiten, zühd eğitiminde hadisi esas almak suretiyle tasavvufi düşünceyi Kur'an ve Sünnet'e uygun çizgiye çekmeye çalışan, rivayetleri değerlendirme yöntemleri birbirinden farklı olan tasavvuf ehliyle hadis ehli arasındaki mesafeyi kapatma yolunda atılan bir adım olarak değerlendirilebilir.²⁹

Levâmiu'l-ukûl incelendiğinde aslında kendinden önceki hadis şerhlerinin bir hulasası olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserde oldukça yoğun bir şekilde birebir alıntılara rastlanmaktadır. En çok birebir alıntıda bulunulan eserlerden birisi Münâvî'nin (ö.1031/1622) *Feyzu'l-Kadîr* isimli eseridir. Yapılan alıntıların çokluğu sebebiyle *Levâmiu'l-ukûl*'un büyük oranda feyzu'l-kadîr'in muhtasarı olduğu ifade edilmiştir³⁰. Bu iddia kısmen doğrudur. Zira birçok hadis Suyuti'nin (ö.911/1505) *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserinde yer alan hadislerle aynı olduğu için bunların şerhinde de *el-Câmiu's-sağîr*'in şerhi olan *feyzu'l-kadîr*'den istifade edilmiştir. Yapılan alıntıların birebir aynı olması dikkat çekmektedir. Aşağıdaki buna dair birkaç örneğe denilecektir:

En efdal imanın nerede olursan ol Allah'ın seninle birlikte olduğunu bilmek olduğunu ifade eden hadis, şerh edilirken tamamıyla Münâvî'nin yorumları kaydedilmiştir. Gümüşhanevî bazen aralara girerek kısa bilgiler sunmaktadır. İlgili hadisi şerh ederken افضل الايمان ifadesinden sonra "yani kamil iman" şeklinde bir eklemeye bulunmuştur. Ayrıca Münâvî'deki ayrıntılı sıhhat değerlendirmesi özetlenmiştir³¹. Yapılan diğer yorumlar ise Münâvî'yle tıpa tıp aynıdır.

26 Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Levamiu'l-Ukûl*, İstanbul, Tsz. Ysz., I, 2-3; Aydoğdu, Rukiye, 19.yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Özelinde-, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 87.

27 Hatiboğlu, İbrahim, "Râmûzü'l-Ehâdis", *DİA*, İstanbul, XXXIV, 454.

28 Hatiboğlu, XXXIV, 454-455.

29 Hatiboğlu, XXXIV, 455.

30 Aydoğdu, s.88.

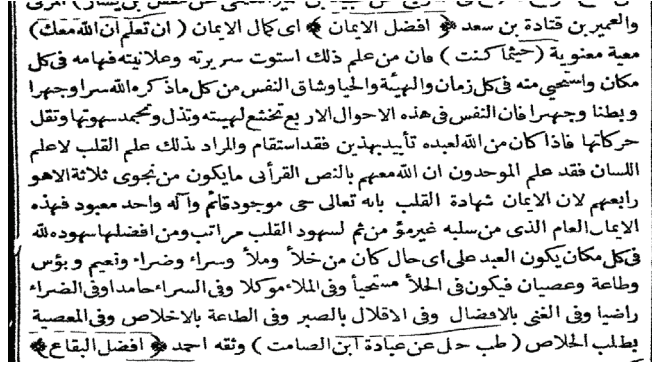
31 Gümüşhanevî, I, 499.

Şekil 1 Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr adlı eserinin görüntüsü

Aynı durum en faziletli cihaddan bahseden müteakib iki rivayette de gözlemlenmektedir³².

Alıntılarda bazen özellikle kelimelerin okunuşu ile alakalı olarak ek bilgiler de verilmektedir. Örneğin, Gümüşhanevî "حرم على عينين أن تتالهما النار" ifadeleriyle başlayan hadisi şerh ederken ilk kelime olan "hurime"nin tef'îl babından ve meçhul yapıda olduğunu ifade etmektedir³³. Münâvî bu hadisi yorumlarken kısa bir izahatta bulunur. Ancak Gümüşhanevî yine Münâvî'nin bir başka hadisi yorumlarken kullandığı ifadeleri, bu hadisin yorumunda kaydeder³⁴. Bu durum ilk bakışta Gümüşhanevî'nin alıntı yaptığı yorumu kendi eklemesi olarak görülebilir. Ancak onun yaptığı sadece tasarrufla bulunarak alıntı yapmak şeklindedir.

Şekil 2 Gümüşhanevî'nin aynı hadisle ilgili şerhinin görüntüsü

Münâvî'den yapılan bu alıntı örneklerini çoğaltmak mümkündür. Örneğin:

"صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاة فيما سواه من المساجد..."

Şeklindeki rivayetin şerhinde de küçük tasarruflarla birebir alıntılarda bulunmuştur.³⁵

(من مات من أمتي) أي أمة الإجابة والحال أنه (يعمل عمل قوم لوط) من إتيان الذكور شهوة من دون النساء ودفن في مقابر المسلمين (نقله الله إليهم) أي إلى مقابرهم فصيره فيهم (حتى يحشر) يوم القيامة (معهم) فيكون معهم أينما كانوا

32 Bu hadis de olduğu gibi Münâvî'den alınan ifadelerle şerh edilmiştir. Krş. Münavi, Abdurraûf, Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübra, Mısır, 1356, II, 30-31; Gümüşhanevî, I, 500-501.

33 Krş. Münavi, III, 380; Gümüşhanevî, III, 206.

34 Krş. Münavi, III, 380; Gümüşhanevî, III, 206. Münâvî'nin bu hadisi üçüncü yorumlarken yer verdiği bilgileri Gümüşhanevî yukardaki hadisi yorumlarken yapılan açıklamaya ekler. Bkz. Münâvî, III, 323.

35 Krş. Münavi, IV, 226 vd; Gümüşhanevî, IV, 314 vd

Rivayetini de yine *Feyzu'l-Kadîr*'den naklen şerh etmiştir³⁶.

Gümüşhanevî hazretleri sadece Münâvî'nin *Feyzu'l-Kadîr*'inden birebir alıntılarda bulunmamıştır. Aynı tavrı *Kastallânî*'nin (ö.923/1517) *İrşâdu's-Sâri* isimli şerhinden nakilde bulunurken de sergilediği görülmektedir. Aşağıda Levâmîu'l-ukûl ile *İrşâdu's-sârî*'den iki sayfanın resmi yer almaktadır.

الى الزهو (خطهن على) من سلوة الرجل (صلواتا لا يصلح بها بالياء للمجهول (بعدهما) اي بعد فعلهما (الصحيح حتى تطلع الشمس) جعل الطلوع غاية النهي والمراد بالطلوع هنا الارتفاع للاحدث الاخر على اعتباره في الغاية (والعصر حتى تغرب الشمس) وجهذا قال مالك والشافعي واجد وهو مذهب الحنفية ايضا الا انهم رأوا النهي في هاتين الحالتين اخف منه في غيرهما وذهب آخرون الى انه لا كراهة في هاتين الصورتين ومال إليه ابن المنذر وعلى القول بالنهي فاتفق على ان النهي بعد العصر معلق بفعل الصلوة فان قدمها اتسع النهي وان اخرها ضاق واما الصبح فاختلقوا فيه فقال الشافعي هو كالذي قبله انما يحصل الكراهة بعد فعله كما هو مقتضى الاحاديث وذهب المالكية والحنفية الى ثبوت الكراهة من طلوع الفجر سوى ركعتي الفجر وهو مشهور من مذهب احمد وفي سنن دهن يسار مولى ابن عمر قال رأى ابن عمر وانا صلى بعد طلوع الفجر فقال يا يسار ان رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج دابنا ونحن نعصى هذه الصلوة فقال ليبلغ شاهدكم فابكم لا تصلوا بعد الفجر الا بعدت من وقت الفجر لادار قطنى لاصلاة بعد طلوع الفجر الا بعدت ان وهل النهي عن الصلوة في الاوقات المذكورة للتحريم وللتنزيه صحيح في الروضة وشرح المعذب انه للتحريم وهو ظاهر النهي وفي قوله لا تصلوا وقوله لا تصلوا لانا خبر معناه النهي وقد نص الشافعي على هذا في الرسالة وصحح النووي في تحفته انه للتنزيه وهل تنعقد (الصلوة)

Şekil 3 Levamîu'l-Ukul

“İki namaz vardır ki, onlardan sonra namaz kılınmaz” anlamındaki hadis yukarda Gümüşhanevî tarafından şerh edilir. Şerhte fikhî değerlendirmelere de yer verilir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanefî mezhebinin konuya dair yaklaşımları aktarılır. Hadisler aktarılır, bir takım eserlere işaret edilir³⁷. Ancak aşağıdaki resimdeki ise *Kastallânî*'nin değerlendirmelerine³⁸ bakılınca Gümüşhanevî'nin sadece aktarımda bulunan kişi olduğu görülmektedir.

ابن عمر بن الخطاب (عن أبي هريرة) رضي الله عنه (قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صلاتين بعد صلاة الفجر حتى تطلع الشمس) جعل الطلوع غاية النهي والمراد بالطلوع هنا الارتفاع للاحدث الاخر الدالة على اعتباره في الغاية (وبعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس) وسقط ذكر الشمس عند الاصيل وبهذا قال مالك والشافعي واحمد وهو مذهب الحنفية أيضا الا أنهم رأوا النهي في هاتين الحالتين أخف منه في غيرهما وذهب آخرون الى انه لا كراهة في هاتين الصورتين ومال إليه ابن المنذر وعلى القول بالنهي فاتفق على أن النهي فيما بعد العصر معلق بفعل الصلوة فان قدمها اتسع النهي وأن آخرها ضاق واما الصبح فاختلقوا فيه فقال الشافعي هو كالذي قبله انما يحصل الكراهة بعد فعله كما هو مقتضى الاحاديث وذهب المالكية والحنفية الى ثبوت الكراهة من طلوع الفجر سوى ركعتي الفجر وهو مشهور من مذهب احمد ووجه عند الشافعية قال ابن الصباغ انه ظاهر المذهب وقطع به المتولي في التمه وفي سنن أبي داود عن يسار مولى ابن عمر رضي الله عنهما قال رأى ابن عمر وانا صلى بعد طلوع الفجر فقال يا يسار ان رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج علينا ونحن نعصى هذه الصلوة فقال ليبلغ شاهدكم فابكم لا تصلوا بعد الفجر الا بعدت من وقت الفجر لادار قطنى لاصلاة بعد طلوع الفجر الا بعدت ان وهل النهي عن الصلوة في الاوقات المذكورة للتحريم وللتنزيه صحيح في الروضة وشرح المعذب انه للتحريم وهو ظاهر النهي وقد نص الشافعي رحمه الله على هذا في الرسالة وصحح النووي في تحفته انه للتنزيه وهل تنعقد الصلاة لوفعلها أو باطلة صحيح في الروضة كالرافعي بطلانها وظاهره انهما باطلة ولو قلنا بأنه للتنزيه كما صرح به النووي في شرح ألبسيط كابن

Şekil 4 Kastallânî'nin İrşâdu's-Sâri adlı eseri

Bir başka örnekte ise Gümüşhanevî *Kastallânî* tarafından şerh edilmeyen bir rivayeti yorumlarken *Kastallânî*'nin başka bir vesile ile yaptığı yorumu birebir aktarmaktadır. Rivayet hadis alimleri tarafından problemli olarak kabul edilen³⁹ şu nakildir:

“من علق فيه قنديلاً صلى عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلِكٍ حَتَّى يَطْفَى ذَلِكَ الْقُنْدِيلِ”

“Kim mescide bir kandil asarsa, 70 bin melek bu kandil sönünceye dek ona salat eder”⁴⁰.

36 Münâvî, VI, 226; Gümüşhanevî, IV, 597.

37 Gümüşhanevî, III, 316

38 el-Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed, *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Bulak, 1323, I, 511.

39 el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz, IV, 212.

40 Gümüşhanevî, IV, 497.

Gümüşhanevî, bunu açıklarken Kastallânî'nin "التعاون في بناء المسجد" mescidlerin imarı ile alakalı Buhârî'nin babını⁴¹ açıkladığı ifadeleri birebir kaydetmektedir⁴².

Gümüşhanevî hazretlerinin eserini oluştururken esas aldığı şerhlerden bir diğeri de Nevevî'nin *Şerhu Sahîhi Muslim* isimli eseridir. Gümüşhanevî hazretleri bu eserden nakilde bulunurken de birebir alıntı tarzını tercih etmiştir.

Örneğin;

والذى نفسى بيده لا تدخلون الجنة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم أفشوا السلام بينكم.⁴³

şeklindeki Muslim hadisini⁴⁴ şerh ederken birebir İmam Nevevî'nin Müslim şerhinden alıntıda bulunmuştur.

هكذا هو في جميع الاصول والروايات ولا تؤمنوا بحذف النون من آخره وهى لغة معروفة صحيحة وأما معنى الحديث فقوله صلى الله عليه و سلم ولا تؤمنوا حتى تحابوا معناه لا يكمل ايمانكم ولا يصلح حالكم في الايمان الا بالتحاب وأما قوله صلى الله عليه و سلم لاتدخلون الجنة حتى تؤمنوا فهو على ظاهره واطلاقه فلا يدخل الجنة الا من مات مؤمنا وان لم يكن كامل الايمان فهذا هو الظاهر من الحديث وقال الشيخ أبو عمرو رحمه الله معنى الحديث لا يكمل ايمانكم الا بالتحاب ولا تدخلون الجنة عند دخول أهلها اذا لم تكونوا كذلك وهذا الذى قاله محتمل والله أعلم وأما قوله أفشوا السلام بينكم فهو بقط الهمزة المفتوحة وفيه الحث العظيم على افشاء السلام وبذله للمسلمين كلهم من عرفت ومن لم تعرف كما تقدم في الحديث الآخر والسلام أول أسباب التألف ومفتاح استجلاب المودة وفي افشائه تمكن ألفة المسلمين بعضهم لبعض واطهار شعارهم المميز لهم من غيرهم من أهل الملل مع ما فيه من رياضة النفس ولزوم التواضع واعظام حرمان المسلمين وقد ذكر البخارى رحمه الله في صحيحه عن عمار بن ياسر رضى الله عنه أنه قال ثلاث من جمعهن فقد جمع الايمان الانصاف من نفسك وبذل السلام للعالم والانفاق من الاقتار وروى غير البخارى هذا الكلام مرفوعا إلى النبى صلى الله عليه و سلم وبذل السلام للعالم والسلام على من عرفت ومن لم تعرف وافشاء السلام كلها بمعنى واحد وفيها لطيفة أخرى وهى أنها تتضمن رفع التقاطع والتهاجر والشحناء وفساد ذات البين التى هي الحالقة وأن سلامه لله لا يتبع فيه هواه ولا يخص أصحابه وأحبابه به⁴⁵

Levâmiu'l-Ukûl'un mevcut nüshasında bazen hatalı aktarımların olduğu da görülmektedir. Örneğin *Feyzu'l-kadîr*'de de şerh edilen⁴⁶

مَا تَرَكَتْ بَعْدِي فِتْنَةٌ أَضْرَّ عَلَى الرَّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ⁴⁷

hadisini şerh ederken, ek malumat olarak İbn Ebi Şeybe tarafından İbn Abbâs'a isnad edilerek aktarılan yorum nakledilmektedir. Aşağıdaki sayfada görüleceği üzere bu bilgi Levâmiu'l-Ukûl'da " قال الحسن " denilerek Hasan el-Basrî'ye isnad edilmiştir⁴⁸.

41 el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz., Mesâcid, 30.

42 el-Kastallânî, I, 441.

43 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Musannağ*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1409,

44 Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, Tsz., İmân, 94.

45 en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Muslim*, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, II, 36.

46 Münâvî, V, 436.

47 Buhârî, Nikâh,18;

48 Gümüşhanevî, IV, 99.

بن ابن عسا رايما خرجه عنه موقوفا عليه فاطلاقه العرواليه المصرح اليه بانه مرفوع غير جيد ما تركت وفي رواية ما ودع (بمضى فتنة اضر) وفي رواية مسلم هي اضر (على الرجال من النساء) لان المرأة لا تأمر زوجها الا بشر ولا تحته الا على شر واول فسادها ان ترغبه في الدنيا يتالك فيها واي فساد اضر من هذا مع ما هاتك من مظنة الميل بالفلس وغير ذلك من فتن وبلايا ويحس يضيق عنها نطاق الحصر قال الحسن رضي الله عنه لم يكفر من كفر من مضى الا من قبل النساء وكفر من بقى من قبل النساء وارسل بعض الخلفاء الى الفقهاء بجواز تقبلها وردها الفضيل فقالت له امرأته ترد عشرة آلاف وما عندنا قوت يومنا فقال مثلث ومثلكم كقوم لهم بقرة يحرقون عليها فلما هربت ذبحوها وكذا انتم اردتم ذبني على كبريتي موتوا بجوعا قبل ان تذبحوا فضيلا وكان سعيد بن المسيب يقول وقد اتت عليه ثمانون سنة منها خمسون يصلي فيها الصبح بوضوء العشاء وهو قائم على قدميه يصلي ما يشاء ويقول ما يصلي اخوف عندي من النساء وقيل ان ابليس لما خلقت المرأة قال انت نصف جندي وانت موضع سرى وانت سمى الذي ارمى بك فلا اخطى ايدا وقال في الحديث بعدى لان كونهن فتنة صار بعدهم اظهر واشر قال في المطامع فيه انه يحدث بعده فتن كثيرة فهو من معجزاته (حم) ثم تنه حب طبع عن اسامة عن اسامة بن زيد (وسعيد) بن زيد بن عمرو بن نفيل معا

Şekil 5 Levâmî'u'l-Ukûl

Ancak bu ifade İbn Ebî Şeybe tarafından İbn Abbâs'a isnad edilerek nakledilmiştir. Aşağıdaki sayfada da görüleceği üzere Münâvî tarafından da İbn Abbâs'ın lakabı olan "el-hibr" ifadesiyle İbn Abbâs'a isnad edilmiştir. Muhtemelen bu hata müstensihlere ait olmalıdır.

— ٤٣٦ —

٧٨٧١ — ما تركت بيدي فتنة أضر على الرجال من النساء — (حم) ق ت ن ه — عن أسامة — (صح)
 ٧٨٧٢ — ما تركت ما سكرهون فذلك ما سكرهون — يؤخر الخير لأهله في الأجرة — (ك) عن أبي أسماء
 الرضي مرسل
 ٧٨٧٣ — ما تستقبل الشمس فيبيق نوره من خلق الله إلا سبغ الله وجهه ، إلا ما كان من السباعين ، وأغنياء
 بني آدم — ابن السني (رحل) عن عمرو بن عيسى — (صن)
 ٧٨٧٤ — ما تشبه أكلتيك من هؤلاء إلا الرمان والصفال — (طب) عن ابن عمر — (ح)

لم نكتبه إلا من هذا الوجه قال البخاري لكن له شواهد لكن ذكر المصنف في الدرر أن ابن عسا كر إنما خرجه عنه موقوفا عليه فاطلاقه الزور اليه المصرح بأنه مرفوع غير جيد (ما تركت) في رواية ما ودع (بمضى فتنة اضر) وفي رواية مسلم هي اضر (على الرجال من النساء) لان المرأة لا تأمر زوجها الا بشر ولا تحته الا على شر واول فسادها ان ترغبه في الدنيا يتهاك فيها واي فساد اضر من هذا مع ما هاتك من مظنة الميل بالمشق وغير ذلك من فتن وبلايا ويحس يضيق عنها نطاق الحصر قال الحسن رضي الله عنه لم يكفر من كفر من مضى الا من قبل النساء وكفر من بقى من قبل النساء ؛ وارسل بعض الخلفاء الى الفقهاء بجواز تقبلها وردها الفضيل فقالت له امرأته ترد عشرة آلاف وما عندنا قوت يومنا فقال مثلث ومثلكم كقوم لهم بقرة يحرقون عليها فلما هربت ذبحوها وكذا انتم اردتم ذبني على كبريتي موتوا بجوعا قبل ان تذبحوا فضيلا ؛ وكان سعيد بن المسيب يقول وقد اتت عليه ثمانون سنة منها خمسون يصلي فيها الصبح بوضوء العشاء وهو قائم على قدميه يصلي ما يشاء ويقول ما يصلي اخوف عندي من النساء وقيل ان ابليس لما خلقت المرأة قال انت نصف جندي وانت موضع سرى وانت سمى الذي ارمى بك فلا اخطى ايدا ، وقال في الحديث بعدى لان كونهن فتنة صار بعدهم اظهر واشر قال في المطامع فيه انه يحدث بعده فتن كثيرة فهو من معجزاته لانه اخبار عن غيب وقد وقع (حم) ق ت ن ه عن اسامة .

Şekil 6 Münâvînin Feyzu'l-Kadîr isimli eseri

Sonuç

Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî hazretleri yaşadığı dönemde Müslümanların içinde bulunduğu sıkıntıları gidermek için önemli bir hareket başlatmıştır. Bu hareket hadis merkezli bir tasavvuf anlayışı şeklinde kendini gösteren ihyacı bir yapı olarak tavsif edilebilir. Bu amaca müstenid olarak ilk önce *Râmuzu'l-ehâdîs* isimli 7103 hadisten oluşan bir hadis kitabı derlemiştir. Daha sonra bu hadisleri şerh etmek amacıyla *Levâmî'u'l-ukûl* adıyla bir şerh kaleme almıştır.

Levâmî'ul-Ukûl isimli hadis şerhi incelendiğinde başta Munavi'nin *Feyzu'l-kadîr* isimli eseri olmak üzere Kastallâni'nin *İrşâdu's-sâri*, Nevevî'nin *Şerhu sahihi Muslim* gibi şerhlerinden birebir alıntılar yapılarak derlendiği görülmektedir.

Gümüşhanevî hazretleri şerhinde özellikle kelimelerin okunuşuna dikkat etmiş ve oldukça başarılı bir şekilde farklı şerhlerdeki bilgileri mezmetmiştir. Bu itibarla bu eserin orijinal bir derleme olduğu ifade edilebilir.

Eserin hadis şerh geleneğindeki yerini tespit sadedinde şunlar söylenebilir: Bu eser içerik itibariyle genellikle dinin temel esaslarını ihtiva eden hadisleri şerh ettiği için zengin içerikli şerhler içinde kabul edilebilir. Ancak eser daha çok zengin içerikli şerhlerden alıntılarla oluştuğu için yapı itibariyle zengin içerikli şerhlerden oluşturulmuş orijinal bir derleme eser olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça

- Akgül, Yusuf, *Edebî Tür Olarak Garibu'l-Hadis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Aydoğdu, Rukiye, 19. Yy. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Özelinde-*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz
- Cebecioğlu, Ethem, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İFAV. Yay., İstanbul, 2009.
- _____, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul, 2012.
- Dölek, Adem, *Garîbul-Hadis Edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdâdî'nin el-Mücerred fi Garîbil-Hadîs İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1996.
- Fazlurrahman, "İslam'da İhya ve Islahat Hareketleri", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Çev. Turan Koç, Hikmet Yay., İstanbul, 1989.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılma ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yayınları, Ankara, 2011.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Levamiu'l-Ukûl*, İstanbul, Tsz. Ysz.
- _____, "Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin", *DİA*, XIV, 276-277.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Râmûzü'l-Ehâdîs", *DİA*, İstanbul, XXXIV, 454.
- el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Tashih: Muhammed Râğib ed-Debâû, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, Tsz Kurt, Ali Vasfi, Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî, İnsan Yay., İstanbul, 1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Musannaf*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1409.
- el-Kannûcî, Sıddîk b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulûmi'l-Veşyi'l-Merkûm fi Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, tah. Abdülcebbar Zekkâr, Beyrut, 1978.
- el-Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Bulak, 1323.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *İrgâmu'l-Murîd fi Şerhi'n-Nazmi'l-Atîd*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, Tsz.
- Köktaş, Yavuz, *İlk Dönem Sûfileri ve Hadis*, Gelenek Yay., İstanbul, 2010.
- Leys Suud Casim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, İstanbul, 1991, XIX, 267-272.
- el-Münavi, Abdurraûf, *Fezvu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*, el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübra, Mısır, 1356.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Tsz.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Muslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği, Doğuşu, Gelişim ve Dönüşümü*, TDV. Yay., Ankara, 2011.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV.Yay., Ankara, 2000.
- Yılmaz, H.Kamil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İFAV. Yay., İstanbul, 1990.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul, 2012.